

YOXSULLUĞUN TƏHLİLİ (XÜLASƏ)¹

1. Demografik Kontekst

1. 2014-ilin əvvəlinə, Azərbaycanın əhalisi 9.48 milyon nəfər təşkil etmişdir ki, bunun 51%-ni, 30 yaşından aşağı olanlar təşkil edir. Artmaqda olan yaşlı yaş qruplarından asılılıq əmsali nisbətən yüksək doğum dərəcəsi və uşaqdan asılılıq əmsalinin yavaş azalması ilə aradan qalxacaqdır. Eyni zamanda, əhali artımı daha çox iş yerlərinin açılması və daha yaxşı işlərə olan və olduqca kəskin olan təzyiği artıracaqdır. 2013-cü ildə əhalinin 53% şəhərlərdə və 47% isə kəndlərdə yaşamışdır. Son 10 ildə şəhər əhalisinin az artması müşahidə olunmuşdur.

2. BMT-nin İnkişaf Proqramına uyğun olaraq (UNDP), Azərbaycan “yüksək insan inkişafı” olan ölkəyə çevrilmişdir. İnsan İnkişafı İndeksi çox miqyaslı qiymətləndirmə olmaqla orta insan ömrü, məktəb ili və eləcə də gender və gəlir bərabərliyini nəzərə alaraq 2012 ildə Azərbaycanı 187 ölkə arasında 82-ci yerdə sıralayır. Orta insan ömrü 73.9 il təşkil edir. Azərbaycanlıların 11.7 il məktəb həyatı keçirməsi gözləndiyi halda orta hesabla onlar 11.2 il məktəb həyata keçirirlər. 2012-2013-ci ildə, ümumi İİİ(HDI) dəyəri 0.747 olmuşdur.²

2. Yoxsulluğun Statusu və Təmayüllər

3. Azərbaycan hökuməti yoxsulluğu “sosial və institusional məsələlərin daxil olduğu iqtisadiyyatı ötürüb keçən çox-miqyaslı problem kimi müəyyənləşdirir”³. Azərbaycanda rifah göstəricisi adam başına istehlak xərci kimi götürülür. Hər il Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə əhalinin əsas sosial-demografik qarurları üzrə yaşayış minimumunun məbləği müəyyən edilir. Yaşayış minimumu 70%-i ərzaq səbəbindən ibarət olan və gündəlik kalori qəbulu 2,420 kilokalori olan istehlak səbətinə təşkil edir. 2013-cü il üçün, ümumi aylıq yaşayış minimumu AZN116 kimi qəbul edilmişdir.

4. 1989-cu ildə, Azərbaycan əhalisinin 33.6%-i yoxsul hesab olunmuşdur ki, bu Sovet İttifaqında orta yoxsulluq həddindən 3 dəfə artıqdır⁴. 1995-ci ildə əhalinin 68.1%-i mütləq yoxsulluq həddindən aşağıda yaşamışdır.⁵ 2000-ci illərin əvvəllərindən, Azərbaycan yoxsulluğun azaldılmasında əlamətdar uğur əldə etdi. Dünya Bankına görə, yoxsulluğun azaldılması güclü iqtisadi artım, maaşların artması və uğurlu sosial müdafiə tədbirləri sayəsində mümkün olmuşdur. Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF) qeyd edir ki, yoxsulluğun azaldılması tikinti və xidmət sənayesində yüksək məbləğdə dövlət vəsaitlərinin xərclənməsi sayəsində mümkün olmuşdur. Sosial müdafiə indeksi (SPI) 2005-ci ildə 0.174-dən 2009-cu ildə 0.187-ə çatmışdır. Bu əsasən sosial sığorta və yardımın genişlənməsi sayəsində mümkün olmuşdur.

5. **Mütləq yoxsulluq azalmışdır.** Dövlət Statistika Komitəsinə əsasən, 2012-ci ildə Azərbaycan əhalisinin 5.0%-i ölkə üzrə yoxsulluq həddindən aşağıda yaşayır. Yoxsulluq həddində ciddi eniş 2001-ci ildə 49%-dən 2005-ci ildə 29.3%-ə, 2009-cu ildə 10.9%-ə, 2013-ci ildə isə 5.0%-ə enməsi ilə baş vermişdir. Mütləq yoxsulluğun azalması ilə yanaşı nisbi yoxsulluq və qeyri bərabərlik artmışdır.

¹ Bu icmal AİB tərəfindən 2012 ildə aparılan yoxsulluq təhlilinin əsaslarıdır. Tam təhlisi müraciət əsasında təqdim oluna bilər.

² BMT inkişaf Proqramı. 2014. İnsan İnkişaf Hesabatı 2014. Nyu York

³ Yoxsulluğun aradan qaldırılması üzrə Dövlət Proqramı 2008-2015, Azərbaycan Respublikası, Bakı. s.7.

⁴ D.J. Bezemer. 2006. Keçid Zamanı Yuxsulluq. İqtisadiyyat və Biznes jurnalı. 9 (1). pp. 11-35; Avropa Komitəsi. 2011. Sintez hesabatı: Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstanda sosial müdafiə və sosial əhatəlilik. 2011"

⁵ Dünya Bankının məlumatları (Azərbaycan üzrə Memorandum, Yeni İpək yolu, İxrac yönümlü diversifikasiya, 2009

6. **Yoxsulluq həddi və yoxsulluq həddindən az aşağı/yuxarı olan yoxsulluq həddi haqqında narahatlıqlar.** 2013-cü ilin ortalarında orta əmək haqqı AZN410.8 olmaqla, eləcə də artmaqda olan yaşayış xərcləri və yaşayış məvacibi orta məvacibdən aşağıdır və buna görə də əsas ehtiyacların ödənilməsi üçün qane etmir. Minimum əmək haqqı (AZN105) və ehtiyac meyarı (AZN100) həmçinin yaşayış minimumu 125 AZN-dir. Bir çox adamların yoxsulluqdan çıxarıla bilsə də əhəmiyyətli sayda Azərbaycanlılar yoxsulluq həddindən az yuxarı və ya aşağı səviyyədə yaşayırlar. Bu qrup insanlar işsizlikdən, yaxud məşğulluğun az olmasından əziyyət çəkir və xüsusilə xarici şoklara qarşı zəif durumdadırlar.

7. **Məşğulluq və yoxsulluq.** Sən dövrlərdə yaranan məşğulluq imkanları hələ də bir çox azərbaycanlılar yararlanı bilməmişlər. Məşğulluq həddi Azərbaycanda həm qadın həm kişilər üçün çox yüksək olmasına baxmayaraq Azərbaycanlıların əksəriyyəti aşağı-məaşlı ödəniş olan sektorlarda çalışırlar. İşçi qüvvəsinin 1%-i yaxşı ödənişli neft-sektorunda çalışırlar ki, bu sektor ÜDM-in təqribən yarısını təşkil edir. 2012-ci ildə, 15 və 29 yaş arasında gənc azərbaycanlıların işsizlik səviyyəsi müvafiq olaraq kişi və qadınlar üçün 8.5% və 12.2% təşkil etmişdir. İşsizliyə görə müavinətin orta məbləğinin orta aylıq əmək haqqının 63.5% və ya 268.5 AZN təşkil edir. Keçən on il ərzində iş yerlərində artım görünsə də məşğulluğun keyfiyyəti azalmışdır (yəni, iş şəraiti, qeyri-formal iqtisadiyyatın artımı). Beynəlxalq Əmək Təşkilatına görə, fəal əhəlinin 44%-i qeyri-formal iqtisadiyyatda çalışır. Qeyri-formal sektorda işləyənlər və özünə çalışanlar üçün sosial sığorta sistemi olmadığından, bu adamlar xəstəlik və yaşa dolanda iqtisadi çətinliklə üzləşmək riski ilə qarşılaşırlar. İşsizlik bonuları minimaldır. Sosial yardımlar mikromaliyyə xidmətləri və məşğulluq proqramları daxil olmaqla fəal əmək dəstəyi ilə əlaqələndirilməlidir.

8. **Məcburi köçkünlər (MKlar) və yoxsulluq.** Azərbaycan dünyada adam başına düşən MK göstəricisinə görə ən yüksək rəqəm olan ölkələrdən biridir. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinə görə, 612326 Azərbaycanlı, yaxud ümumi əhəlinin 6.5%-ni məcburi köçkünlərdir. Hər bir üçüncü MK Böyük Bakı ərazisində yaşayır. Ümumilikdə, məcburi köçkünlər digər vətəndaşlar kimi eyni hüquqlara malikdirlər və bəzən onlara müəyyən üstünlük verilir. Lakin ev şəraitinin yaxşı olmaması və su və kanalizasiya kimi əsas xidmətlər davamlı problem olaraq qalır. Şəhər ərazilərində MK-lar kənd ərazilərində olanlardan daha yaxşı şəraitə malikdirlər.

9. **Qeyri-bərabərlik.** Azərbaycanda qeyri-bərabərlik digər keçid və neftlə zəngin ölkələrə nisbətən aşağıdır. Azərbaycanda vətəndaşların çoxu ölkənin əhəmiyyətli iqtisadi artımından faydalanmışlar. Kənd yerlərində, yoxsullar nisbətən daha çox faydalanmışlar çünki kənd rayonlarında olan artım onlara birbaşa təsir etmişdir. BVF-ə görə, Gini əmsalı 2001-ci ildə 0.42-dən 2008-ci ildə 0.34-ə düşmüşdür. Yeni məlumatlar hələ mövcud deyil.

10. **MİM-lər istiqamətində ümumi müsbət irəliləyiş.** Azərbaycan Minilliyin İnkişaf Məqsədlərini (MİM) əldə etməkdə qətiyyətlidir və əsas strategiya sənədlərində onun müvafiq məqsədlərini artıq inteqrasiya etmişdir. Müxtəlif MİM göstəricilərində yaxşı nəticələr əldə edilmişdir. Azərbaycan kəskin yoxsulluğun və aclığın kökünü kəsmək kimi MİM 1-in əldə edilməsinə müvəffəq olmuşdur. Ehtimal olunur ki, MİM 2 (universal ibtidai təhsil), MİM 3 (gender bərabərliyi və qadınların səlahiyyətləndirilməsi), MİM 4 (uşaq ölümünün azaldılması), eləcə də MİM 6 (HİV/QİÇS, malyariya və digər xəstəliklər) məqsədləri 2015-ci ilə qədər əldə ediləcəkdir. MDG 5 (ana sağlamlığı) və MDG 7 (ətraf mühitin dayanıqlılığı) istiqamətində səylərin artırılmasına ehtiyac vardır. MDG 5 üzrə hədəf hər 100,000 canlı doğulan uşaq üçün ana ölümünün 9.4 olması götürülür, lakin 2012-ci ildə faktiki rəqəm 14.9 təşkil etmişdir.

11. **Yoxsulluq üzrə regional fərqlər azaldılmışdır lakin kənd rayonlarında yoxsulluq qalmaqdadır.** Bakıda rayonlara nisbətən daha çox sərvət olmasına baxmayaraq, regionlar

daxilində və regionlar-arası bərabərsizlik 2000-ci illərdən başlayaraq azalmaqdadır. Hələ də, yoxsulluq rayon yerlərinə nisbətən şəhər yerlərində daha sürətlə azaldılmışdır.

12. **Kimilər risk altındadır.** Aşağıdakı qruplar yüksək yoxsulluq riski altındadırlar: (i) kənd rayonlarında yaşayan ailələr, (ii) böyük ailələr, (iii) 1-15 yaş arasında olan uşaqlar və 50 və daha yuxarı yaşda olan yaşlılar, (iv) təsərrüfat rəhbəri qaçqın və məcburi köçkün olan ailələr, və (v) aşağı təhsilə malik şəxslər. Gender məsələsi UNESCAP hesabatına görə yoxsulluğa təsir etməmişdir. Lakin digər məlumatlar göstərir ki, qadınlar iqtisadi baxımdan keçid dövründə əziyyət çəkmişlər və yüksək məşğulluq həddlərinə baxmayaraq, onların çoxu aşağı-maaşlı sektor işlərində və qeyri-formal işlərdə çalışmağa məcbur olmuşlar.

13. **Yoxsulluq və enerji arasında əlaqə.** Kommunal xidmətlərdən istifadə imkanı yoxsulluğa çox-miqyaslı yanaşmada vacib faktordur. Azərbaycanın enerji şəbəkəsi geniş olsa da, keyfiyyət və etibarlılıq sahəsində çatışmazlıqlar var. Daimi elektrik təchizatı bütün Azərbaycan vətəndaşları üçün mümkün deyildir. Hesablanmışdır ki, təsərrüfatların 70% gün ərzində tam elektrik enerjisi alır. 2009-cu ildə, şəhər sakinlərinin 90.7%-i və kənd ərazilərinin isə 42%-i qaz təchizatı imkanına malik olmuşlar. Enerji qiymətləri əhəmiyyətli dərəcədə subsidiyalarla aşağı saxlanılsa da, onlar hələ də yoxsulluq həddində yaşayan azərbaycanlılar üçün yüksək qiymət kimi qəbul edilir.

14. **Yoxsulluq və su təchizatı və kanalizasiya arasında əlaqə.** Su təchizatı və kanalizasiya xidmətlərindən istifadə imkanı daimi surətdə keçən onillikdə yaxşılaşmışdır. Hələ də, şəhər və kənd ərazilərində istifadə haqqları arasında böyük bərabərsizlik vardır. Paytaxtda da su təchizatının etibarlı olmaması müşahidə edilir.

15. 2009-cu ildə, şəhər təsərrüfatlarının 87.9%-i kənd təsərrüfatlarının isə 39.8%-i kanalizasiya xidmətlərindən istifadə imkanlarına malik olmuşlar. Eyni ildə, şəhər təsərrüfatlarının 96.1%-i su kəməri imkanından istifadə etdiyi halda kənd təsərrüfatlarının 46.6%-i belə imkana mənsubdur. Şəhər yerlərində beş adamdan dördü isti su imkanına malik olduğu halda (81.4%) kənd sahələrində hər beş sakinə biri bu imkana sahibdir (22.6%).

16. **Yoxsulluq və nəqliyyat arasında əlaqə.** Səmərəli nəqliyyat sistemi dayanıqlı inkişaf üçün əsas faktordur. Ölkənin nəqliyyat şəbəkəsinin üçdə-ikisinin bərabər vəziyyətdə olması hesablanmışdır. Azərbaycan vətəndaşları üçün, bu yüksək nəqliyyat xərclərinə, uzun daşıma zamanına, uzun səfər zamanına və yol təhlükəsizliyinin azalmasına görə istehlak məshulları qiymətlərinin artması deməkdir. Bu həmçinin iqtisadi imkanlar, təhsil və sosial xidmətlərdən məhdud istifadə imkanları yaradır, xüsusilə kənd təsərrüfatından asılı olan icmalar üçün bu çox vacibdir.

3. Yoxsulluğun Azaldılması üzrə Hökumətin Strategiyası

17. Yoxsulluğun azaldılması ilə bağlı əsas sənədlər bunlardır: (i) Yoxsulluğun Azaldılması və Davamlı İnkişaf üzrə Dövlət Proqramı (2008-2015), (ii) Azərbaycan Respublikası Regionaların Sosial-iqtisadi İnkişafı üzrə Dövlət Proqramı (2009-2013) və (iii) "Azərbaycan 2020 – Gələcəyə Baxış".

18. **Yoxsulluğun Azaldılması və Dayanıqlı İnkişaf üzrə Dövlət Proqramı.** Yoxsulluğu çox-miqyaslı problem kimi tanımaqla, Azərbaycanda yoxsulluğun azaldılması üçün əsas program hərtərəfli artırma nail olunmaya hədəfidir. Əsas məqsəd 2023-cü ilə qədər yüksək gəlirli ölkə statusunu əldə etməkdir. Bu baxışa əsaslanaraq, aşağıdakı doqquz strateji məqsədlər formalaşdırılmışdır: (i) makro-iqtisadi sabitliyin saxlanması və qeyri-neft sektorunun balanslı

inkişafı vasitəsilə dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsi, (ii) gəlir-yaradan imkanların artırılması və əhalinin ən kasıb təbəqələrinin əhəmiyyətli dərəcədə azaldılması, (iii) sosial müdafiə sisteminin inkişafı və effektivliyinin artırılması ilə yaşlı nəsil, aşağı-gəlirli ailələr və zəif təbəqələr üçün sosial risklərin azaldılması, (iv) qaçqınlar və MK-ların yaşayış şəraitlərinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə fəaliyyətlərin sistemli icrasının davam etdirilməsi, (v) əsas səhiyyə və təhsil xidmətlərinin keyfiyyətinin artırılması və bərabər istifadə imkanlarının əldə edilməsi, (vi) sosial infrastrukturun inkişafı, və dövlət kommunal sistemlərinin təkmilləşdirilməsi, (vii) ətraf mühitin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması və ətraf mühitin davamlı idarəçiliyinin təmin edilməsi, (viii) gender bərabərliyinin yaxşılaşdırılması və qorunması, (ix) institusional islahatların davam etdirilməsi və yaxşı idarəçiliyin təkmilləşdirilməsi.

19. Regionların Sosial-İqtisadi İnkişafı üzrə Dövlət Proqramı 2014-2018. Əhalinin təxminən 80%-i Bakıdan kənarında yaşayır. Çalışan ümumi işçi qüvvəsinin təxminən 38%-ni lakin ÜDM-in yalnız 7.5%-ni təşkil edən kənd təsərrüfatının mərkəzləşdiyi regionalarda iş yerlərinin açılması hazırda əsas məsələlərdəndir. Geniş yayılmış regional bərabərsizliyi aradan qaldırmaq üçün hökumət 2003-cü ildə regionların təhlili aparmışdır. Nəticələrə əsaslanaraq, Regionların Sosial-iqtisadi İnkişafı üzrə Dövlət Proqramı (2004-2008) layihəsi hazırlanmış və icra edilmişdir. Növbəti regional Program 2009-dan 2013-dək olan illəri əhatə edir. Üçüncü Regional Dövlət Proqramı əvvəlki proqramların uğurlu icrası əsasında hazırlanmışdır.

20. “Azərbaycan 2020 – Gələcəyə baxış.” Sənəd 2013-cü ilin əvvəlində təsdiq edilmişdir və Azərbaycanın inkişafı üçün ümumi siyasi istiqaməti təşkil edir. Onun əsas məqsədi biliyyə-əsaslanan iqtisadiyyat, ölkənin rəqabətliliyinin artırılması və dayanıqlı iqtisadi artıma nail olmaq üçün iqtisadiyyatın diversifikasiyası və 2020-ci ilə qədər adam başına düşən ÜDM-in 13000 ABŞ dollarına çatdırılmasıdır. Nəqliyyat, enerji, və maliyyə daxil olmaqla İnfrastruktur və texnologiya konsepsiyada əsas rola malikdir. Orta sinif genişləndirilməli və regional qeyri-bərabərlik azaldılmalıdır.

21. Digər aidiyyatı strategiyalar. Təxminən 60 dövlət proqramı, strategiyalar və konsepsiyalar hazırda Azərbaycanda icra edilməkdədir. Sektor strategiyaları və ya baş planlar enerji və nəqliyyat sahələrində eləcə də Böyük Bakı ərazisində regional inkişaf üçün hazırlanmaqdadır.

4. Azərbaycanda Xarici Yardımın Rolu

22. Azərbaycanın xarici yardım üçün ehtiyacları son onillikdə dramatik olaraq dəyişmişdir. Ölkə zənginləşdikcə bir çox donör ölkəni tərk etmiş və Azərbaycan hökuməti ölkədə inkişaf layihələri üçün maliyyələşdirmənin əsas mənbəyinə çevrilmişdir. 2011-ci ildə xalis rəsmi inkişaf yardımı təxminən ümum milli gəlirin 0.3% təşkil etmişdir. Bu yaxınlarda, Azərbaycan özü də inkişaf yardımı təmin edən ölkəyə çevrilməyə başlamışdır.

23. Donor dəstəyi kreditlər təminatı və daha çox texniki tərəfdaş xidmətlərinə doğru dəyişməkdədir (Aİ-nin Tvinning instrumenti kimi). İnkişaf tərəfdaşları öz əməliyyatlarına nizam verirlər ki, onu belə dəyişən ölkə kontekstində daha adekvat və katalizator investisiyalara çevirə bilsinlər. Ölkənin rəhbərlik etdiyi yardımın koordinasiya mexanizmi olmaması səbəbindən Avropa İttifaqının Nümayəndəliyinin təşəbbüsü ilə 2010-cu ildə donör koordinasiya mexanizmi yaradılmışdır. AİB bu səylərə qatılmış və sinerjilərin axtarılması və təkrarlamların aradan qaldırılması üçün eyni sektorlarda çalışan tərəfdaşlarla müntəzəm məlumat mübadiləsi saxlayır.